

Змістовий модуль 2. Лексичний аспект сучасної української літературної мови у професійному спілкуванні. Нормативність та правильність фахового мовлення.

Практичне заняття №2 (2год.)

Тема 2. Спеціальна термінологія і професіоналізми.

Мета: розкрити зміст поняття «термін» і «професіоналізм», з'ясувати особливості термінів та професійної лексики за напрямом підготовки; навчатись правильному вживанню слів-термінів та професіоналізмів у мовленні; виховувати культуру логічного підбору слів та виразів при спілкуванні.

Література:

1. Зубков М. Сучасна українська ділова мова. 2-ге видання, доповнене. Х.: Торсінг. 2002 – 448 с.

2. Культура фахового мовлення: Навчальний посібник / за ред. Н.Д.Бабич. – Чернівці: Книги XXI, 2005. – 572 с.

3. Інтернет-ресурси: <http://ffre.ru/rnaatyotrujgbewpol.html>

Неможливо уявити собі культурну людину, яка б не потребувала словника, ніколи не користувалася ним (М.Рильський)

Студенти повинні:

знати правила вживання термінів, правила правопису слів-термінів та слів іншомовного походження;

вміти користуватися термінологічними словниками та словниками іншомовних слів, використовувати терміни і фразеологічні одиниці у професійному мовленні.

План

1. Правила вживання термінів.
2. Терміни і професіоналізми. Творення професіоналізмів.
3. Фразеологічні одиниці, кліше та використання їх у мовленні. Джерела походження фразеологізмів. Сфери вживання

Практичне завдання: Скласти термінологічний словник до тексту з фахового підручника, пояснюючи терміни; або підібрати по 10 термінів та

професіоналізмів з фаху, навчитись їх розрізняти. Підібрати фразеологізми з фаху.

Питання для самоконтролю

1. Які ви знаєте правила вживання термінів?
2. Як творяться професіоналізми?
3. В чому різниця між термінами та професіоналізмами?
4. Розкажіть про особливості творення та використання фразеологізмів.

Методичні вказівки

Терміни – слова чи словосполучення, що називають спеціальні поняття будь-якої сфери виробництва, науки, мистецтва. Кожна галузь науки оперує певними термінами, які складають термінологічну систему даної галузі знання.

Професіоналізми – слова й мовленнєві звороти, характерні для мови людей певних професій. Вони виступають як неофіційні синоніми до термінів. (Наприклад, клава – замість клавіатура, шапка – заголовок, підбити баланс тощо).

З-поміж професіоналізмів можна вирізнити *науково-технічні, професійно-виробничі, просторічно-жаргонні*. Здебільшого професіоналізми застосовуються в усному неофіційному мовленні людей певного фаху. Професіоналізми виникають тоді, коли та чи інша спеціальність або фах, чи вид занять не мають розвиненої термінології (мова мисливців, рибалок, тощо).

Друга група професіоналізмів – це загальнозрозумілі слова, які, проте, не є літературними. До професіоналізмів належать слова, вжиті в особливому, специфічному значенні із якоїсь професійної сфери. У деяких професійних колективах вони вживаються, щоб позначити, що людина – професіонал в даній галузі. Проте з точки зору мовлення це не зовсім так.

Знати мову професії – означає знати лексику, логіку вислову, структуру формулювань. Професіоналізми не зафіксовані в словниках і довідниках, тому для працівників інших сфер можуть виявитися незрозумілими. Тому бажано уникати їх використання у міжвідомчій документації, хоча в документах споріднених установ вони можуть вживатися, бо всім зрозумілі. Що вища мовна

культура, то менше буде можливостей для появи професіоналізмів, особливо в діловому мовленні. При розборі помилок, викликаних не виправданим вживанням стилістично забарвленої лексики, особливу увагу слід приділити словам, пов'язаним з офіційно-діловим стилем.

1. Правила вживання термінів

Вживаються терміни переважно в науковому й офіційно-діловому стилі, рідше в публіцистичному та художньому і подекуди в розмовно-побутовому.

Існують такі **вимоги** до використання термінів у діловому мовленні: термін мусить бути стандартним, тобто його потрібно вживати лише в тій формі, яка зафіксована у словнику, напр.: діловодство, справочинство, але не діловедення, справоведення; автобіографія, а не життєпис; меню, а не стравопис та ін.; термін має вживатися з одним значенням, теж зафіксованим у словнику. Наприклад, циркуляр – це лише директивний лист, а не будь-якого іншого типу; якщо термін є багатозначним, автор документа має будувати текст так, щоб одразу було зрозуміло, яке значення терміна він має на увазі, напр.: справа – особова справа, судова справа. Документ буде виконувати свої функції, якщо той, хто укладає його, і той, кому він адресований, точно і чітко бачать за терміном поняття, яке він називає.

Галузеві терміносистеми взаємодіють одна з одною, мають спільний термінологічний фонд: «Ізольованих терміносистем немає. Вони містять уніфіковані щодо норм сучасної мови терміни на міжгалузевому рівні».

Терміни також поділяють на **загальнонаукові та вузькоспеціальні**. **Загальнонаукові терміни** – це звичайні слова, які набули значного поширення, найменування предметів, якостей, ознак, дій, явищ, які однаково використовуються в побутовій мові, художній літературі, ділових документах. Такі терміни прості, доступні, зрозумілі, вони ніякого спеціального змісту не мають (ідея, гіпотеза, процес, формула, аналіз, синтез, закон, документ, охорона). **Вузькоспеціальні терміни** – це слова чи словосполучення, які позначають поняття, що відображають специфіку конкретної галузі, наприклад, юридичної: правовідносини, юридична особа, речовий доказ, неправдиве свідчення,

законопроект, свідок; економічної: інвестиційні ресурси, комерційний банк, обіг коштів, прибуток-нетто, надкомпенсація тощо. Для цих термінів характерна семантична конкретність, однозначність.

2. Терміни і професіоналізми. Творення професіоналізмів

Професіоналізми — слова й мовленнєві звороти, характерні для мови людей певних професій. Оскільки професіоналізми вживають на позначення спеціальних понять лише у сфері тієї чи іншої професії, ремесла, промислу, вони не завжди відповідають нормам літературної мови. **Професіоналізми виступають як неофіційні (а отже, експресивно забарвлені) синоніми до термінів.** З-поміж професіоналізмів можна вирізнити науково-технічні, професійно-виробничі, просторічно-жаргонні. Вони доволі різноманітні щодо семантичних характеристик.

На відміну від термінів, професіоналізми не мають чіткого наукового визначення й не становлять цілісної системи. Якщо **терміни** — це, як правило, **абстрактні** поняття, то **професіоналізми** — **конкретні**, тому що детально диференціюють ті предмети, дії, якості, що безпосередньо пов'язані зі сферою діяльності відповідної професії, наприклад: 1. Слова та словосполучення, притаманні мові моряків: кок — кухар; камбуз — кухня; кубрик — кімната відпочинку екіпажу; бак — носова частина корабля; чалитися — приставати до берега; ходити в море — плавати; компас, Мурманськ, рапорт тощо.

2. **Професіоналізми працівників банківсько-фінансової, торговельної та подібних сфер: зняти касу, підбити, прикинути баланс.** 3. Назви фігур вищого пілотажу в льотчиків: штопор, бочка, петля, піке та ін. 4. Професіоналізми користувачів ПК: мама — материнська плата; клава — клавіатура; скинути інформацію — переписати; вінт — вінчестер (твердий диск нагромадження інформації). 5. Професіоналізми музикантів: фанера — фонограма; ремікс — стара мелодія з новою обробкою; розкрутити (пісню, ім'я) — розрекламувати.

Здебільшого професіоналізми застосовуються в усному неофіційному мовленні людей певного фаху. Виконуючи важливу номінативно-комунікативну функцію, вони точно називають деталь виробу, ланку технологічного процесу чи

певне поняття й у такий спосіб сприяють кращому взаєморозумінню. У писемній мові професіоналізми вживаються у виданнях, призначених для фахівців (буклетах, інструкціях, порадах). Професіоналізми використовують також літератори з метою створення професійного колориту, відтворення життєдіяльності певного професійного середовища у своїх творах. У діловому мовленні професіоналізми використовують із певними застереженнями.

Терміни і професіоналізми

Особливості, які допомагають відрізнити професіоналізми від термінів

Професіоналізми	Терміни
Належать до ненормативної, спеціальної лексики	Є нормативною частиною наукової мови
Рідко подають у загальних та спеціальних словниках й існують переважно у сфері функціонування	Фіксуються словниками і функціонують одночасно в двох сферах
Використовують переважно в усному, розмовному мовленні	Домінантною сферою функціонування є письмове мовлення
Мають дещо ширшу сферу спеціальної діяльності	Можуть бути відомі навіть людям, не пов'язаним із професійною сферою
У певних галузях системні зв'язки виражено меншою мірою, ніж у термінах	Системні зв'язки виражено більшою мірою, ніж у професіоналізмах
Характеризуються прагненням до виразності, образності, експресії	Позбавлені конотації
Менша, порівняно з термінами, спеціалізація словотвірних засобів	Більша спеціалізація словотвірних засобів
Помітна тенденція до скорочення спеціальних виразів, наприклад, клавішник (музикант, який грає на клавішному інструменті), ударник (музикант, який грає на ударному інструменті) і т.ін.	Не змінюють своєї літературної форми
Належать до периферії відповідної термінологічної системи	Належать до центру термінологічної системи

3. Фразеологічні одиниці

У сучасній українській літературній мові є стійкі словосполучення, які називаються фразеологізмами.

Наприклад: *бувати в бувальцях* – мати досвід; *за тридев'ять земель* – далеко.

Фразеологізм найчастіше буває переосмисленням вільного поєднання слів.

Слова, що входять до складу вільного словосполучення, легко поєднуються з іншими словами (*вдарити по ногах, по голові*). Основна особливість фразеологізму полягає в тому, що він, незалежно від кількості слів, які входять до його складу, виражає одне поняття і вживається в мові як одиниця мови (*собаку з'їв* – досвідчений, *содом і гоморра* – безпорядок).

У реченні фразеологізм виступає як один член речення.

Фразеологізми широко використовуються у мовленні, надаючи емоційності, вони можуть передавати відтінки жарту, іронії, насмішки, дорікання.

За злитістю компонентів, що входять до стійких словосполучень, фразеологізми поділяються на фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності й фразеологічні сполучення.

До **фразеологічних зрощень** належать такі фразеологізми, загальне значення яких не впливає із значень тих слів, які входять до словосполучення: *за ніс водити* – обманювати, *зарубити на носі* – запам'ятати .

До **фразеологічних єдностей** належать такі фразеологізми, переносне значення яких певною мірою мотивується значенням тих слів, що до них входять: *крапля в морі* – небагато, *замітати сліди* – приховувати.

До **фразеологічних сполучень** належать такі стійкі звороти, які характеризуються деякою самостійністю компонентів. Центральне слово в них є стійким і не може бути замінене іншим, а залежні слова можуть мати взаємну заміну: *порушити питання (справу)*; *здобути перемогу (отримати, одержати)*.

В офіційно-діловому стилі мови фразеологізми позбавлені образності, емоційне забарвлення відсутнє, смислова насиченість незначна. Насамперед виділяється група фразеологізмів, що широко вживаються у повсякденному

спілкуванні – у документах, на зборах, засіданнях, а також ще кілька груп, закріплених за певними галузями людської діяльності (торговельна, економічна, юридична та ін.)

Частина сполучень стандартизується, вони починають вживатися як готові формули в документах. Наводимо типові зразки офіційно-ділової фразеології: *згідно з наказом, згідно з оригіналом, порядок денний, вжити заходів, оголосити догану, прийняти рішення, внести пропозицію, висловити довір'я, залишити за собою право, порушити питання, надати слово, взяти до уваги, накласти резолюцію, закликати до порядку, залишити питання відкритим.*

Фразеологія української мови дуже багата. Джерела розвитку українських фразеологізмів різноманітні:

- народні прислів'я та приказки (*під лежачий камінь вода не тече*);
- висловлювання виробничо-професійного походження (*сім разів примірай, а раз одріж*);
- крилаті вирази українських письменників (*вогонь в одежі слова* - І. Франко);
- крилаті вирази російських та зарубіжних письменників (*А судді хто?* - О. Грибоедов. *Бути чи не бути?* - В. Шекспір);
- біблійні та євангельські вислови (*вавілонське стовпотворіння*);
- античні вислови (*розрубати гордіїв вузол*).

Фразеологією (гр. phrases- зворот, вислів і logos - поняття , вчення) називається розділ мовознавства, що вивчає усталені мовні звороти.

Об'єктом дослідження фразеології як розділу мовознавства є стійкі вислови, їх семантика, структура, походження, роль у мові, взаємозв'язок з іншими мовними одиницями, зокрема словом і реченням.

Фразеологією називають також сукупність усталених зворотів певної мови. Фразеологія кожної мови – це скарбниця народу, здобуток його мудрості й культури, що містить багатий матеріал про його історію, боротьбу з гнобителями й нападниками, про звичаї, ідеали, мрії й сподівання .Так, в усталених зворотах пропав, як швед під Полтавою, висипався хміль із міха та й наробив ляхам лиха

звучить відгомін боротьби з чужинцями. У сталих словах казав пан кожух дам, та слово його тепле; богу слава, а попові дай сала – ненависть і зневага до гнобителів, а історія виникнення усталених словосполучень перемивати кісточки, сім п'ятниць на тиждень, ні пуха ні пера та інші піднімає завісу над звичаями, віруваннями, обрядами наших предків. Тому-то фразеологія привертає увагу мовознавців, істориків, етнографів, філософів.

Стійке сполучення, що являє собою змістову цілісність і відтворюється в процесі мовлення, називається фразеологізмом. Наприклад: покласти зуби на полицю; повісити носа; як рак свисне; з вогню та в полум'я.

Фразеологізми, з одного боку, мають ознаки, спільні з словами, словосполученнями і реченнями, а з другого – відрізняються від них.

Як і слова, фразеологізми:

1) не користуються щоразу, а відтворюються як готові, наявні в мові одиниці з певним значенням;

2) відзначаються стійкістю складу і сталістю структури;

3) часто позначають одне поняття і вступають у синонімічні зв'язки з словами;

4) виконують ту ж функцію, що й слова.

Наприклад: накивати п'ятами – втекти; пасти задніх – відставати.

На відміну від слів, фразеологізми

1) складаються із самостійних одиниць мови – слів, які найчастіше функціонують окремо та мають відповідні форми;

2) відрізняються більшою точністю значення, яке частіше, ніж у словах, супроводжується образною характеристикою.

Наприклад: пройти вогонь і воду; чужими руками жар загрібати.

Фразеологізми мають сталу конструкцію, одні й ті ж компоненти, заміна чи доповнення руйнує їх.

Фразеологічне багатство української мови (джерела походження)

Основні групи фразеологізмів.

З давніх - давен народ із покоління в покоління передавав усталені звороти – чудові перлини народної мудрості .Серед фразеологізмів можемо знайти такі, що прийшли в українську мову ще із спільнослов'янської і давньоруської (водити за носа , іду на ви) і засвоєні зовсім недавно (з космічною швидкістю, потрібний як стоп – сигнал зайцю).

Немає такої ділянки, галузі життя, буття народу, які б не характеризувались усталеними зворотами. У фразеологізмах виражаються явища розумової діяльності (ламати голову; сушити мозок; перебирати в пам'яті), психічного стану (бути на сьомому небі; сам не свій; руки опустити; на дибки ставати), взаємин між людьми (посадити в калюжу; давати прочухана; носити камінь за пазухою), стану людського організму (носом клювати ; зуб на зуб не попадає), дається оцінка людей, явищ, дій (ні риба, ні м'ясо; на розум не багатий; як сніг на голову) та інші.

Серед українських фразеологізмів є традиційні формули – власне українські каламбури (на городі бузина, а в Києві дядько; трошки гречки, трошки проса, трошки взута , трошки боса), образні порівняння (старий, як світ; чистий, як сльоза), доброзичливі побажання (великий росту; будь здорова, як вода, а багата, як земля), припрошування (гостинно просимо; чим багаті, тим і раді), різні примовки (скільки літ, скільки зим).

Велику цінність становлять прислів'я і приказки, які також належать до фразеології. Вони всебічно й багатогранно відтворюють різні сторони життя народу: возвеличують духовні цінності, таврують ганебне, висміюють вади, висловлюють співчуття, поради , вчать, наставляють і виховують людей.

Наприклад: мир та лад – великий клад; правда кривду переважить; не місце красить людину, а людина місце; скільки вовка не годуй, а він у ліс дивиться.

Фразеологічні звороти являють собою смислову і структурну єдність.

За ступенем структурно-семантичної спаяності можна виділити дві групи фразеологізмів: неподільні словосполучення і розкладні щодо змісту сталені звороти .

Значення частини неподільних фразеологізмів не мотивується значенням складників – слів (за вухом не свербить, на гарячому зловити, дати гарбуза), значення інших безпосередньо пов'язане із семантикою слів, що входять до їх складу (мозолити язика, знати пальці). Деякі неподільні фразеологічні одиниці характеризуються наявністю застарілих, не вживаних у сучасній літературній мові слів і граматичних форм та відсутністю живого синтаксичного зв'язку між їх компонентами: точити яси, зняти бучу, збити з пантелику; от тобі й на, пиши пропало.

Фразеологічні одиниці з структурою словосполучення і речення.

До кожного фразеологізму входить, як правило, не менше двох складників. Це можуть бути повнозначні слова з службовими і без них (все тече, все міняється; решетом воду носити; серце з перцем), повнозначне і службове слово (не промах, з пелюшок, на порі) і навіть тільки службові слова (або-або, від і до, за й проти).

Структурно-граматична організація фразеологічних одиниць надзвичайно різноманітна. Проте слова в них пов'язані за правилами української граматики й усталені звороти мають структурні відповідники серед вільних сполучень слів.

За структурно-граматичним оформленням виділяють дві основні групи фразеологічних одиниць: фразеологічні одиниці, співвідносні із словосполученням і фразеологічні одиниці, співвідносні із реченням.

Фразеологічні звороти, співвідносні з словосполученнями можуть мати структуру як підрядного, так і сурядного словосполучення, тобто такого, що складається із незалежних одне від одного слів.

Фразеологічні одиниці типу сурядних словосполучень – найчастіше поєднані сполучниками сурядності (переважно єднальними).

Фразеологізми типу підрядних словосполучень складаються, як і всі звичайні словосполучення, з головного (стрижневого) слова і одного чи кількох залежних слів або словосполучень.

Наприклад: підносити до неба; змінити гнів на милість; тримати в чорному тілі.

Головним словом найчастіше буває іменник або дієслово.

Стилістичне використання фразеологічних одиниць

Фразеологічні записи української мови, як і її лексичний склад, стилістично диференційовані. Серед фразеологічних зворотів виділяють міжстильові та обмежені вживання у певному стилі.

Міжстильовими називаються фразеологічні звороти, що використовуються в усіх стилях мовлення. Наприклад: привертати увагу, із року в рік, робити послугу.

Міжстильові фразеологічні звороти являють собою загальнозживані найменування певних предметів і явищ дійсності. Їм не властиві додаткові відтінки значення, експресивність, емоційність.

Переважає більшість фразеологічних зворотів має стилістичні особливості і є опорою образного, емоційно насаженого мовлення. Ці усталені звороти тяжіють до певного стилю. Офіційно-ділова фразеологія – це усталені звороти, що використовуються в документах, ділових паперах. Наприклад: оголосити догану, взяти до уваги, заслухавши і обговоривши.

Джерела української фразеології

Переважає більшість фразеологізмів, як і слів, за походженням є корінними українськими. Серед них виділяються спільнослов'янські, спільнослов'янські і власне українські.

До складу української фразеології входять також усталені звороти, засвоєні з інших мов. Дуже часто це вислови, поширені в багатьох мовах світу. До складу української фразеології ввійшли висловлювання К.Маркса і Ф. Енгельса, звороти спортивних та державних документів. Найбільше засвоєно українською мовою фразеологічних зворотів з російської мови – висловлювання Леніна, російських письменників, фразеологізми з народної мови.

Широко використовуються в українській мові фразеологізми античного походження – старогрецькі, староримські, усталені звороти з західноєвропейських мов – німецької, французької, англійської, італійської та ін.

Основним, невичерпним джерелом української фразеології є народна мова, якій властиві влучність, образність. Саме влучні, метафоричні вислови стають усталеними і поповнюють фразеологічні запаси мови. Особливо багато фразеологічних зворотів виробничо-професійного походження.

Ряд фразеологізмів є дотепними висловами з анекдотів, жартів та інших жанрів усної народної творчості: не до солі, вийшов пшик, ростуть груші на вербі.

У фразеологізмах відбиті спостереження над оточуючим життям, людьми, природою: жувати жуйку; розправляти крила; скреготати зубами; задирати носа .

В українській фразеології віддзеркалюються найрізноманітніші сфери життя народу, його історія, культура, суспільні відносини, виробнича діяльність, морально – етичні норми, погляди, вірування, прагнення. У ряді фразеологізмів чується відгук боротьби народу з татарськими нападниками, польською шляхтою, згадуються часи козацтва, розкриваються класова невірність, боротьба народу проти панства, бюрократизм чиновників, хабарництво.

Історія багатьох фразеологічних зворотів здається загадковою і незрозумілою. Живе людина, що добре знає свою справу і кажуть про неї: “Він на цьому ділі собаку з’їв“. А трапиться незугарний працівник, який не вміє зробити того, за що взявся, як говорять: “Зробив із лемеша швайку“, і за кожним висловом стоїть своя, цікава історія, тепер уже забута, хоч зворот живе в різних сферах сучасної людської діяльності .

Так, історія фразеологізму перемивати (перетирати) кістки (кісточки) – займатись пересудами, обмовляти кого-небудь – зв’язана з обрядом другого поховання, яке організовувалось у східних слов’ян через кілька років після смерті людини. Наші предки вважали, що покійника треба звільнити від гріхів, зняти з нього закляття через очищення останків небіжчика.

Перемиваючи кістки в прямому значенні цих слів, пригадували життя покійного, переповідали окремі події, найяскравіші сторінки біографії, говорили про характер, вихваляли, возвеличували його. Так поняття перемивати кістки було пов’язане з аналізом життя, вчинків, рис людини, яку вдруге ховали.

Живе в нашій мові фразеологічний зворот прикласти руку – взяти участь у чомусь . Історія його походження відкриває завісі над особливостями організації в давнину діловодства. Сьогодні, написавши будь-який діловий папір, документ, ми засвідчуємо його достовірність власноручним підписом. Так робили і в давнину, бо знали про своєрідність підпису кожної людини. Проте письмом у давні часи володіло не так багато людей і неписьменні, замість підпису прикладали до паперу руку або палець, попередньо злегка пофарбувавши їх. Відбиток руки або пальця надійно замінював підпис .

Ще іншу сторону життя наших предків розкриває фразеологічний зворот сім п'ятниць на тиждень, який використовується для характеристики нестійкої, легковажної людини, яка часто міняє свої рішення, погляди, не дотримується своїх слів.

Колись існував культ “святої п'ятниці“. Пригадайте, як шанував і боявся “святої п'ятниці” старий Кайдаш із твору І.Нечуя-Левицького “Кайдашева сім'я”. На відзначення святої п'ятниці будувалися церкви, день відкриття яких вважався в певній місцевості святом. У цей день приймали й частували гостей, поминали померлих. Біля церкви збиралося багато людей; організовувався ярмарок, велись торги, купували, продавали, міняли, брали в борг і повертали борги. П'ятниця ставала строковим днем, з яким зв'язували виконання обіцянок, зобов'язань. Траплялося, зрозуміло, й такі люди, які не дотримувались слова і відкладали виконання своїх обіцянок до наступної п'ятниці або й переносили на інший день. У таких людей всі дні тижня ставали строковими, перетворювались у п'ятниця, а обіцянки так і залишались не виконаними. Так і з'явився вислів, що став усталеним і досить точно характеризує непослідовних легковажних людей.

Майже всі ідіоми та й інші фразеологічні звороти мають цікаву історію. Ознайомлення з нею не тільки дає відповідь на запитання, чому ми так говоримо, а й збагачує знання про життя, історію, культуру, побут нашого народу в минулому.

Українська фразеологія багата крилатими висловами власне українського походження. Це афоризми, що належать перу письменників: Караюсь, мучуся, але

не каюсь! І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь (Т.Шевченко); всякому городу нрав і права (Г.Сковорода); пропаша сила (П.Мирний); коні не винні (М.Коцюбинський); досвітні вогні (Л.Українка).

Викладач: А.О. Бєлова